2/ Գնալ ու որոշ չափով կամ կարելիի չափով բանվորության դրությունը ներկայացնել, բողոքել, աշխատել ձայներ ունենալ և բանվորության շահերը պաշտպանել:

3/ Գնալ, դա հավատացած ենք, որ գնալով մեծ տուժումների, խոչընդոտների էինք ենթարկվելու. այդ բռնազբոսիկ վերաբերմունքը միայն բանվորության սրտի մեջ վառ կպահի հեղափոխության կամքը. այդ կախաղաններն ու դիկտատորները միայն կավելացնեն բավորության շահերին զուտ կողմնակից ճնշումները: Որքան ձայների մեծամասնություն, բազմություն, այնքան աջակողմյանները կթուլանան, վերջում շահողը բանվորությունը կլինի»[1]:

Կազմակերպությունն այս տեսակետը պաշտպանեց նաև իր առաջին համագումարում, որը կայացավ 1907թ. սեպտեմբերին, որը այս հարցի քննարկումից հետո կայացրեց որոշում. «Շոշափելով Պետական Դումային մասնակցելու խնդիրը եկավ բուռն մասնակցություն ցույց տալու եզրակացության»[2]:

Պետական Դումայի հարցում կազմակերպությունը հետևողականորեն կանգնած է մենշևիկյան տակտիկական դիրքերում:

Սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպությունը ռուսական հեղափոխության հաղթանակի հետ կապում էր հեռուն գնացող նպատակներ, ընդհուպ մինչև անկախության և պետականության վերականգնում, հայ ժողովրդին նվիրական իղձերի իրականացում:

Սակայն ուժերի հարաբերակցության ու փոփոխման, ցարիզմի վարած քաղաքականության հետևանքով, դարասկզբի առաջին բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխությունը պարտվեց, ի թեև դարձնելով հատկապես փոքր ազգերի հույսերը:

ՍԴԲՀԿ բախտ էր վիճակվելու Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո քաղաքական և կուսակցական որոշ գործիչների «թեթև ձեռքով. ստանալու զանազան պիտակներ ու անարդարացի մեղադրանքներ և մյուս ազգային կուսակցությունների հետ մեկտեղ ենթարկվելու անարդարացի բռնադատման ու պատմական մոռացության:

ՀՈՎԱԿԻՄ ԲՈՅԱՋՅԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ

Աբդուլ-Համիդի բռնակալական ռեժիմի տապալումը և 1876 թ.-ի Միդհատյան սահմանադրության վերահաստատումը ոչ մի էական փոփոխություն չմտցրեցին արևմտահայության դրության մեջ: Իշխանության գլուխ անցած երիտթուրքերը նրա նկատմամբ վարեցին էլ ավելի դաժան և բիրտ քաղաքականություն: Արևմտահայության հանդեպ կիրառվող բռնությունները, հալածանքները, նրանց հողերի բռնագրավումներն անասելի մեծ չափերի հասան: Կ.Պոլսի հայոց պատրիարք Հ.Արշարունին Թուրքիայի արդարադատության նախարարին

---

[1] *Տե՛ս ՀՀ ՀԲԿՓ ՊԿԿ, ֆ. 1022, ց. 7, գ. 31, էջ 1-2: /Решение совещания 13 членов СДРАО по вопросу по участии выборах в Государственную Думу/:*

[2] *Նույն տեղում, գ. 43/Решение первого съезда СДРАО об отношении к Гос. Думе/:*

ուղղած թագրիրում նշում էր, որ «հայերուն վիճակվեցավ կրել այնպիսի եղեռնական, սոսկալի արհավիրք մը, որ համիտյան շրջանի պատմական արյունահեղություններն ու տառապանքները գերազանցեց»[1]:

Կայսրության ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ երիտթուրքերի վարած դաժան քաղաքականությունը նոր բախումների պատճառ հանդիսացավ: 1912 թ. 1-ին Բալկանյան պատերազմում կրած պարտության հետևանքով Թուրքիան կորցրեց իր եվրոպական տիրույթների մեծ մասը: Դա հայ քաղաքական շրջանակներին որոշակի հույսեր ներշնչեց նորից դիվանագիտական սեղանի վրա դնելու Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածով խոստացված և այդպես էլ չիրականացված հայկական բարենորոգումների հարցը:

Ինչպես և անցյալում, հայ ժողովուրդն այս խնդրի բարեհաջող լուծման հույսերը մեծամասամբ կապում էր Ռուսաստանի՝ որպես ամենաշահագրգիռ պետության, հետ: Սրան մեծապես նպաստեց նաև ռուսական կառավարության վերաբերմունքի աստիճանական փոփոխությունը ի նպաստ այդ խնդրի: Այս մասին արևմտահայ նշանավոր գործիչ Վ. Փափազյանը /Կոմս/ գրում էր.«Թէեւ չէինք անգիտանար, որ Ռուսաստանի շահագրգռությունը մեր երկրամասով սեփական հաշուոյն էր, սակայն կը գերադասէինք օգտագործել բոլոր ուժերը՝ միայն Թուրքիայէն մեր անիծեալ ճակատագիրն անջատելու համար»[2]:

Հայության իղձերի թարգման հանդիսացավ Ամենայն Հայոց Գևորգ Ե Սուրենյանց Կաթողիկոսը, որը Վրաստանի թեմի առաջնորդ Մեսրոպ եպիսկոպոսի միջոցով 1912 թ. հոկտեմբերի 2-ին դիմում է Կովկասի փոխարքա Վորոնցով-Դաշկովին միջնորդելու կայսր Նիկոլայ 2-ին «Ռուսաստանի հզոր հովանավորության տակ առնել Թուրքահայաստանի բազմաչարչար ժողովուրդին»[3]:

Թիֆլիսի քաղաքապետ Ալ.Խատիսյանն իր հուշերում գրում էր, որ կաթողիկոսի այդ դիմումը «համապատասխանում էր հայ ժողովուրդի, մտավորականության և կուսակցական շրջանակների ձգտումներին»[4]:

Դրական արձագանքելով հանդերձ՝ ռուսական ղեկավար շրջանակները, ելնելով այն բանից, որ տվյալ պահին, երբ Օսմանյան կայսրությունում էլ ավելի խորացել են հակասությունները մեծ տերությունների միջև, գիտակցում էին, որ Ռուսաստանը չի կարող առանց նրանց համաձայնության, առանձին քայլեր ձեռնարկել Թուրքահայաստանի նկատմամբ: Դա, սակայն, չէր նշանակում, որ Ռուսաստանը ցանկանում է հայկական բարենորոգումների իրականացման հարցում նախաձեռնությունը թողնել այլ տերության:

Մեսրոպ եպիսկոպոսի հետ Պետերբուրգում ունեցած հանդիպումների ժամանակ Ռուսաստանի վարչապետ Վ.Կոկովցևը և արտգործնախարար Ս. Սազոնովը խորհուրդ են տալիս, որ էջմիածինը դիմի նաև մյուս մեծ տերություններին և պատգամավորություն ունենալ Բալկանյան խնդիրները լուծելու համար առաջիկայում գումարվելիք Լոնդոնի կոնֆերանսում[5]:Դրա անհրաժեշտությունը քաջ գիտակցում և կարևորում էին նաև հայ քաղաքական շրջանակները:

---

[1] *Հայերի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում / խմբ. Մ.Ներսիսյանի/, Երևան, 1991,էջ. 270:*
[2] *Վ.Փափազյան, Հայկական բարենորոգումները/1912-1914/,«Վէմ», Փարիզ, N1,1933, էջ 96:*
[3] *ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 26, թ,6:*
[4] *Ա.Խատիսյան, Քաղաքապետի մը յիշատակները, «Հայրենիք», Բոստոն, N11,1932, ջ 121:*
[5] *ՀՀ ՊԿՊԱ,ֆ.57, ց. 5, գ. 28, թ, 6:*

Կ.Պոլսի Ազգային Պատրիարքարանը, թուրքահայոց խնդրի լուծման ամենաշահագրգիռ կողմը լինելով հանդերձ, հնարավորություն չուներ ստանձնելու այս գործը: Ենթակա լինելով Բ.Դռանը՝ Պատրիարքարանը չէր կարող գործել նրա դեմ՝ քաղաքական գաղտնի բանակցություններ վարելով օտար պետությունների հետ: Նման քայլը, որի հետևանքը կլիներ առաջ բերել եվրոպական միջամտություն երկրի ներքին գործերին, կառավարության կողմից կդիտվեր որպես դավաճանություն: «Բացարձակապէս անհնար է,-կաթողիկոսին ուղղած նամակում գրում էր պատրիարքի քարտուղար Գ.Պալաքյանը,-Ազգային Պատրիարքարանիս յայտնի կէրպով գործին մէջ մխրճվիլ, որ կրնայ ոչ միայն օգտակար չըլլալ, այլեւ աղետաբեր հետեւանքներ ունենալ»[1]:

Ելնելով այդ ամենից՝ այս առաքելությունն իր վրա է վերցնում Գևորգ Ե Կաթողիկոսը, որն արդեն, Ռուսաստանի աջակցությանը դիմելով, կատարել էր առաջին քայլը հայկական հարցը միջազգային քննարկման առարկա դարձնելու ուղղությամբ: Կաթողիկոսին թուրքահայոց խնդրի հետապնդման և տերություններին դիմելու գործին օժանդակելու համար ստեղծվում են քաղաքական մարմիններ՝ Ապահովության Հանձնաժողովը Կ.Պոլսում և Հայ Ազգային Բյուրոն Թիֆլիսում:

Եվրոպական տերություններին թուրքահայոց հարցը պատշաճ ներկայացնելու և այդ խնդրում նրանց օժանդակությունը ձեռք բերելու համար ազգային շրջանակներում ձեռնարկվում են որոշակի քայլեր: Կաթողիկոսի 1912 թ. նոյեմբերի 8-ի հրահանգով արտասահմանյան հայ համայնքների առաջնորդներն իրենց համայնքների անունից դիմումներ են ուղղում տերությունների ղեկավար շրջանակներին և խնդրում նրանց աջակցությունն արևմտահայության ծանր կացության բարելավման գործում: Լոնդոնում գումարվելիք եվրոպական տերությունների ներկայացուցիչների խաղաղության կոնֆերանսին թուրքահայերի վիճակը ներկայացնելու համար Գևորգ Ե-ի կարգադրությամբ Ազգային Բյուրոյում կազմվում է մի հիշատակագիր: Այն հիմնված էր ինչպես Ազգային Պատրիարքարանից, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանի տարբեր վայրերից կաթողիկոսի անունով ստացված տեղեկագրերի, խնդրագրերի, նամակների վրա, որոնցում նկարագրված էին թուրքահայության նկատմամբ իրականացվող բռնություններն ու հալածանքները: Այս հիշատակագիրն իր անունից ներկայացնելու և թուրքահայոց խնդիրը Լոնդոնի կոնֆերանսում պաշտպանելու համար, Գևորգ Ե կաթողիկոսն որոշում է այնտեղ պատգամավոր ուղարկել, մանավանդ, որ այդ միտքը նախօրոք արժանացել էր ռուսական կառավարության հավանությանը: Այս պատասխանատու առաքելությունը տրվում է եգիպտահայ ականավոր հասարակական-քաղաքական գործիչ, ազգային բարերար Պողոս Նուբար փաշային: Գևորգ Ե կաթողիկոսն իր 1912 թ. նոյեմբերի 10-ի թ.-1482 կոնդակով նրան նշանակում է իր ներկայացուցիչն Եվրոպայում և խնդրում «յանձն առնել երթալ ի վեհաժողով եւ առաջի առնել պատգամավորաց Եւրոպական Պետութեանց զխնդիր Հայոց և զտեղեկագիր մեր, հայցելով զմիջնորդութիւն նոցա առ ողբալի կացութեան հայ ժողովրդեան Տաճկաստանի»[2]:

Ազգային Պատրիարքարանը և Ապահովության Հանձնաժողովն իրենց կողմից ևս հաջող համարեցին և վավերացրին Պ.Նուբարի նշանակումը:[3]

---

[1] *ՀՀ Մ.Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան. թղթ.238, վավ. 64, թ.1:*

[2] *Ե.Օտեան, Պօղոս Փաշա Նուպար Կենսագրական նօթեր/, Կ.Պոլիս, 1913, էջ 46-47.*

[3] *Վ.Փափազյան, նշվ. աշխ., էջ 94:*

Պողոս Նուբարին որպես կաթողիկոսի պատվիրակ ընտրելը, որպեսզի նա եվրոպական երկրների ղեկավար շրջանակների մոտ պաշտպաներ թուրքահայոց դատը, լավագույնն էր, քանի որ նա օժտված էր այն բոլոր հատկություններով, որոնք հարկավոր էին այդ գործը գլուխ բերելու և ամենահարմար անձնավորությունն էր նման առաքելությունը ստանձնելու համար: «Ազգը,-գրել է Ա.Ալպոյաճյանը,-աւելի յարմար ընտրութիւն մը չէր կրնար ընել իր դատը պաշտպանելու համար եւրոպական դիւանագիտութեան առջեւ»[1]:

Պ.Նուբարն անդրանիկ որդին էր Մեծն Նուբար փաշայի /1825-1899/, որը ձեռք էր բերել միջազգային համբավ և հեղինակություն՝ լինելով Եգիպտոսի վարչապետ, խոշոր քաղաքական գործիչ: «Պողոս փաշան,-գրում էր Եր.Օտյանը,-լաւագոյն կերպով կներկայացնէ իր ազգը, քանի որ իր անձնական ճշմարիտ արժանիքներուն և տաղանդին կը միացնէ նաեւ հօրենական աշխարհռչակ անուն մը»[2]: Հաշվի էին առնվել Պ.Նուբարի բարձր դիրքն ու եվրոպական, հատկապես, անգլիական ու ֆրանսիական ֆինանսական, տնտեսական, քաղաքական և մտավոր շրջանակների հետ ունեցած ծանոթություններն ու կապերը: «Ան եւրոպացի միլիոնատէր ճէնթլմենէրու լաւագոյն դասին դասակիցն է,-գրում էր «Կոչնակ» թերթը,-եւ նախարարներու եւ դեսպաններու հիւրն կամ ասպնջականն կ՚ըլլայ իբրեւ անոնց հավասարապատիւ ընկերն, ոչ թէ անոնցմէ ունկնդրութիւններ կը հայցէ իբրեւ դիւանագիտական մուրացկան մը»[3]: Սա շատ կարևոր իրողություն էր և մեծապես կնպաստեր Պ.Նուբարի առաքելության հաջողությանը: Օգտագործելով իր այդ լայն կապերը՝ նա հեշտությամբ կարող էր արևմտահայության պահանջներն ու բաղձանքները պարզաբանել ու պաշտպանել եվրոպական ղեկավար շրջանակներում, ինչպես նաև մոտից տեղյակ լինել վերջիններիս վերաբերմունքին՝ թուրքահայոց խնդրի հանդեպ և ըստ այդմ ձեռնարկել անհրաժեշտ քայլեր ու դիմումներ:

Կարևորվել էր նաև Պ.Նուբարի մտավորական լայն և բազմակողմանի զարգացումը, ինչպես նաև ֆրանսերեն և անգլերեն լեզուների գերազանց իմացությունը, որ օտար միջավայրում արդյունավետ աշխատելու համար առաջին նախապայմանն էր:

Ժողովրդական լայն զանգվածների մոտ Պ.Նուբարը հայտնի էր և ուներ մեծ համբավ որպես Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության հիմնադիր, որի նպատակն էր հայ ժողովուրդի մտավոր և բարոյական զարգացումն ու նրա նյութական ու տնտեսական կացության բարելավումը:

Քիչ կարևոր դեր չուներ Պ.Նուբարի ունեցած հարստությունը, որը նույնպես ի սպաս կդրվեր իր գործունեության արդյունավետության համար: «Պ.Նուբարն ունի անսահման ծախսելու դյուրություն,- գրում էր «Մշակ» թերթը,- ինչ որ մեծ ջիղ է այս տեսակ գործերի մեջ»[4]:

Պ.Նուբարի՝ որպես, մեծ տերությունների ղեկավար շրջանակների մոտ հայկական հարցը պաշտպանելու համար, կաթողիկոսի ներկայացուցչի նշանակումը հարմար էր նաև որոշակի քաղաքական նկատառումներով: Նախ Պ.Նուբարը քաղաքական չեզոք գործիչ էր, ոչ մի քաղաքական կուսակցության անդամ չէր և հայտնի էր իր չափավոր հայացքներով: Կարևոր էր, որ կաթողիկոսի

---

[1] *«Նոր Հայաստան», Կ.Պոլիս, N 3, 1918:*
[2] *Ե.Օտեան. Ազգ. աշխ., էջ 26:*
[3] *«Կոչնակ», Նիւ Եորք, N 42, 1913:*
[4] *«Մշակ», Թիֆլիս, N 2, 1913:*

պատվիրակը Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցության շարքերից չէր, որը կարող էր մեծ դժգոհություն առաջ բերեր ռուս կառավարական շրջանակներում. դաշնակցականները ռուսական կառավարության կողմից ենթարկվել էին հալածանքների՝ մեղադրվելով հեղափոխականության և անջատողականության մեջ:

Պ.Նուբարի առաքելության հաջողության համար շատ էական էր, որ նա ոչ մի կապ կամ առնչություն չուներ Ռուսաստանի հետ: Հակառակ դեպքում դա կհարուցեր թուրքական և եվրոպական պետությունների կասկածները, թե Եվրոպայում հայկական պատվիրակություն ողնենալու գաղափարը ներշնչվել էր Ռուսաստանի կողմից՝ այն իր շահերին ծառայեցնելու համար: Այս իրողությունը՝ հենց նույն նկատառումով, ձեռնտու էր նաև ռուսական կառավարությանը;

Շնորհիվ իր քաղաքական չեզոքության, հայացքների չափավորության և ունեցած անառարկելի հեղինակության՝ Պ.Նուբարը կարողացավ իր շուրջը համախմբել հայ կուսակցական, քաղաքական, ազգային տարբեր շրջանակների ներկայացուցիչներին և միահամուռ ջանքերով աշխատել ի նպաստ թուրքահայոց խնդրի լուծման: Նման համերաշխությունն ու համախմբվածությունը, որը բացառիկ երևույթ էր հայ իրականության մեջ, միայն կարող էր հանդիսանալ գործի հաջողության գլխավոր գրավականը:

Պ.Նուբարի հեղինակության, իր ստանձնած առաքելության ամենահարմար թեկնածուն լինելու և այդ իմաստով նրա հետ կապվող հույսերի մասին է խոսում նաև այն փաստը, որ նրա անունը եղել էր Թիֆլիսի Ազգային Բյուրոյի կազմած հարմարավոր անձերի անվանացուցակում, որոնք, իր կարծիքով, կարող էին լինել կաթողիկոսի պատվիրակներ Եվրոպայում[1]: Պ.Նուբարին Եվրոպայում պատվիրակ նշանակելու խնդրանքով կաթողիկոսին դիմել էին նաև եգիպտահայ գաղութի ներկայացուցիչները[2]:

Նշված բոլոր արժանիքների կողքին Պ.Նուբարն ուներ միայն մեկ պակասություն: Թուրքահայ լինելով հանդերձ՝ նա ապրում էր իր հայրենիքից դուրս՝ կտրված արևմտահայ իրականությունից և գրեթե մոտիկից լավ ծանոթ չէր այնտեղ տիրող կացությանը: Այդ պակասը լրացնելու համար, իր ամբողջ գործունեության ընթացքում Պ.Նուբարն աշխույժ նամակագրական կապեր հաստատեց արևմտահայ գործիչների հետ, ծանոթացավ Թուրքահայաստանին վերաբերող փաստաթղթերին, վավերագրերին, ինչպես նաև իրեն շրջապատեց թուրքահայոց խնդրին գիտակ անձնավորություններով:

Պ.Նուբարի՝ որպես կաթողիկոսի պատվիրակի նշանակումը Եվրոպայում, բացառիկ դրական արձագանք գտավ հայ ազգային շրջանակներում և մամուլում: Դաշնակցության հայտնի գործիչ Մ.Վարանդյանը, բարձր գնահատելով Պ.Նուբարի արժանիքները, նշում էր, որ «պատմական մոմենտը գտել է իր համապատասխան մարդուն և այդ մարդն է- Պողոս Նուբար Փաշան»[3]: «Կաթողիկոսը ղրանից աւելի լաւ ընտրութիւն չէր կրնար ընել»,- գրում էր «Հնչակ» թերթը[4]: Իսկ «Կոչնակ» թերթը ընդգծում էր, որ «մեր ազգին համար մեծ

---

[1] ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Լեոյի անձնական արխիվ, ֆ.1, ց.1, գ. 211, թ. 3:
[2] Վ.Մալեզեան, Ճամբուս վրայ /Յուշաքաղ/, Բարիզ, 1950, էջ 137:
[3] «Յուսաբեր», Կահիրե, N 121, 1913:
[4] «Հնչակ», Փարիզ, N 1, 1914:

բարեբաղդութիւն մ'է որ Նուպար Փաշա կը նախագահէ այսօր Հայ ճակատագրին»[1]:

Հայկական բարենորոգումների հարցը Եվրոպայում պաշտպանելու համար, Գևորգ Ե կաթողիկոսն իր կողմից պատվիրակ նշանակելու փաստը, անհրաժեշտ համարեց տեղեկացնել ռուսական կառավարությանը: 1912 թ. դեկտեմբերի 24-ին նա Մեսրոպ եպիսկոպոսի գլխավորությամբ պատգամավորություն ուղարկեց Վորոնցով-Դաշկովի մոտ՝ նրան փոխանցելու իր՝ կայսր Նիկոլայ 2-ին ուղղած խնդրագիրն, ինչպես նաև իմանալու ռուսական կառավարության վերաբերմունքը թուրքահայոց խնդրի նկատմամբ: Հանդիպման ժամանակ պատգամավորները հայտնում են փոխարքային Պ.Նուբարի նշանակման մասին, նշելով, որ նա պետք է աշխատի Եվրոպայում Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ և վերահսկողությամբ Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածով խոստացված հայկական բարենորոգումներն իրականացնել տալու ուղղությամբ[2]: Իր հերթին Վորոնցով-Դաշկովն այս մասին գրում է արտգործնախարար Ս.Սազոնովին. «Ազգային ժողովի, Պատրիարքի և ամբողջ հայ ժողովրդի լիազորությամբ կաթողիկոսը՝ Բալկանյան խնդիրները լուծելու համար հրավիրված կոնֆերանսում, հայկական բարենորոգումների հարցը պաշտպանելու առաքելությունը դրել է շատ հռչակավոր հայ գործիչ Պողոս Նուբարի վրա»[3]: Կ.Պոլսի ռուսական դեսպանատան առաջին քարտուղար Ա.Մանդելշտամին Պ.Նուբարի առաքելության վերաբերյալ տեղեկություն տալիս է նաև Ազգային Վարչության անդամ Ռսկան Մարտիկյանը, ավելացնելով, որ այդ «հանդիսանում է Պետերբուրգում կաթողիկոսի անունից Մեսրոպ եպիսկոպոսի վարած բանակցությունների բնական արդյունքը»[4]:

Ռուսական կառավարության վերաբերմունքը Պ. Նուբարի առաքելությանը դրական էր: Հայերի՝ բարենորոգումների իրականացման խնդրանքով եվրոպական տերություններին դիմելը, ձեռնտու էր Ռուսաստանին՝ ցույց տալու համար, որ, նախաձեռնությունն այդ խնդրում իր ձեռքը վերցնելով, նա ոչ թե հետապնդում է իր շահերը, այլ ձգտում է հասնել արևմտահայության անտանելի կացության բարելավմանը: Բացի այդ ռուսական կառավարությունը դեմ չէր նաև հետագայում օգտագործել Պ.Նուբարի գործունեությունը՝ հայկական հարցում իր քաղաքականությունը տերությունների մոտ պաշտպանելու համար:

Կաթողիկոսական կոնդակը Պ.Նուբարը ստանում է 1912 թ. դեկտեմբերի 2-ին Փարիզում, ուր նա գտնվում էր ընտանիքով: Գիտակցելով հանդերձ իրեն ստանձնած առաքելության բարդությունն ու պատասխանատվությունը՝ նա տալիս է իր համաձայնությունը: Կ.Պոլսի նախկին պատրիարք Մ.Օրմանյանին ուղղած նամակում նա գրում էր. «Չվարանեցայ ընդունել այս ծանր պաշտօնը զոր կը նկատեմ ի գլուխ հանելիք հայրենասիրական պարտականութիւն մը»[5]:

Սակայն Պ.Նուբարը ստանձնած առաքելությունը միայնակ չէր գլուխ բերելու: Նրան աջակցելու և հայկական հարցը ավելի պատշաճ ներկայացնելու համար ստեղծվելու էր պատվիրակություն նրա գլխավորությամբ՝ կազմված

---

[1] *«Կոչնակ», Նիւ Եորք, N 17, 1913:*
[2] *ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ.57, գ.5, գ. 28, թ. 41:*
[3] *ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ.113, գ. 3, գ. 1172, թ. 6:*
[4] *Մ.Ներսիսյան, Հայկական հարցի արծարծումը 1912 թ., «Պատմա-բանասիրական հանդես», N 1, Երևան, 1992, էջ 201:*
[5] *Ե.Օտեան, Նշվ. աշխ., էջ 50:*

աշխարհիկ և հոգևորական անձանցից: Վերջիններիս ընտրության իրավունքը կաթողիկոսը վերապահում է Պ.Նուբարին:

Հաշվի առնելով, որ առաջիկայում Լոնդոնում հրավիրվելու է խաղաղության կոնֆերանս՝ Պ.Նուբարն անմիջապես ձեռնամուխ է լինում պատվիրակության անդամների ընտրությանը: Թեկնածուներ շատ կային, սակայն նրանցից պետք էր ընտրել լավագույն և այդ պաշտոնին համապատասխան անձնավորություններ: Հիմնական չափանիշը, որով Պ.Նուբարն առաջնորդվում էր թեկնածուներն ընտրելիս, այն էր, որ վերջիններս անպայման լինեին թուրքահայեր: Այս իմաստով Պ.Նուբարին խորհուրդ էր տվել նաև Ազգային Պատրիարքարանը: Սրա հիմնական նպատակն էր թուրքական կառավարությանը ցույց տալ, որ արևմտահայության կացության բարելավման վերաբերյալ դիմումները տերություններին արվում են թուրքահայ պատվիրակների կողմից և, որ ամենակարևորն էր, այդ դիմումներն ու ընդհանրապես պատվիրակության կազմության գաղափարը ոչ մի պետության և, հատկապես, Ռուսաստանի կողմից ներշնչված կամ հրահրված չէ: «Ազգային Պատվիրակությունը,- հետագայում գրում էր Պ.Նուբարը,- կազմվեց բացառապես օսմանյան հպատակներից՝ բացառելով Ռուսաստանի հայերին, որպեսզի մեկընդմիշտ փարատվի անջատողական քաղաքականության ամեն կասկած»[1]:

Որպես իրեն խորհրդական և աջակից, Պ.Նուբարն առաջին հերթին Փարիզ է հրավիրում Կ.Պոլսի նախկին պատրիարք Մաղաքիա Օրմանյանին: Պ.Նուբարի այս ընտրությունը պայմանավորված էր Մ.Օրմանյանի մեծ հեղինակությամբ, Եվրոպայի, հատկապես Անգլիայի ղեկավար և մտավորական շրջանակների հետ ծանոթությամբ, թուրքահայոց խնդրի և նրանց կացության քաջատեղյակությամբ, ինչպես նաև Բ.Դռան հանդեպ ունեցած լոյալ վերաբերմունքով: Բայց Մ.Օրմանյանին վիճակված չէր անդամակցել Պ.Նուբարի գլխավորությամբ կազմվելիք պատվիրակությանը: Դրա առաջին պատճառը նրա ամբաստանյալ դիրքն էր, քանի որ ազգի կողմից նա մեղադրվում էր իր պատրիարքության ընթացքում /1896-1908/ համիդյան ռեժիմին գործակցության, ուխտադրժության և անձնական դիրքի չարաշահման մեջ: Բացի այդ Մ.Օրմանյանի մեկնումին դեմ էր Ազգային Պատրիարքարանը, որը գտնում էր, որ թուրքական կառավարության դժգոհությունն ու կասկածները չհարուցելու համար, Կ.Պոլսից ոչ ոք չպետք է մասնակցեր տերություններին ուղղված դիմումներին:

Ա.Օրմանյանի փոխարեն որպես պատվիրակության եկեղեցական անդամների թեկնածուներ էին դիտվում նաև Կ.Պոլսի Ապահովության Հանձնաժողովի նախագահ, նախկին պատրիարք Ե.Դուրյանը, կաթողիկոսի դիվանապետ Բագրատ եպիսկոպոսը, կաթողիկոսի տեղապահ Հուսիկ արքեպիսկոպոսը, Մայր Աթոռի մատենադարանապետ Մեսրոպ եպիսկոպոսը[2]: Սակայն Ե.Դուրյանի՝ Եվրոպա մեկնելը կհարուցեր թուրքական կառավարության դժգոհությունը: Ինչ վերաբերում է մյուս թեկնածուներին, ապա նրանք նախ չէին տիրապետում ֆրանսերեն լեզվին, որի իմացությունը շատ անհրաժեշտ էր Եվրոպայում գործելու համար, և բացի այդ նրանք բոլորն էլ ռուսահայեր էին, որոնց նշանակումը, ինչպես նշվեց, համարվել էր աննպատակահարմար: Պատվիրակության եկեղեցական անդամի պաշտոնը ստանձնելու իրավերներ եղան նաև Վիեննայի

---

[1] ՀՀ Գրականության և Արվեստի Թանգարան, Վ.Մալեզյանի ֆ., գ. 742, թ. 1:
[2] ՀՀ ՊԿՊԱ, ֆ.57, ց.5, գ.20, թ.13:

Մխիթարյան Միաբանության աբբահայրեր Գ.Մենևիշյանին և Գովրիկյանին[1]: Սակայն ի վերջո ընտրությունը կանգ առավ Եվրոպայի Հայոց Առաջնորդ Գևորգ եպիսկոպոս Ուրուջյանի վրա:

Իր նշանակումից անմիջապես հետո, Պ.Նուբարը դիմեց նաև ՀԲԸ Միության փոխ-նախագահ Յաղուբ Արթին փաշային՝ հրավիրելով անդամակցել իր գլխավորած պատվիրակությանը: Վերջինս սիրով ընդունում է այս հրավերը: Որպես պատվիրակության աշխարհիկ անդամների թեկնածուներ ընտրվեցին նաև Մինաս Չերազը և Հարություն Մոստիչյանը: Հ.Առաքելյանի, Ս.Հարությունյանի և Լորիս-Մելիքովի թեկնածությունները չընդունվեցին՝ ռուսահպատակներ լինելու պատճառով:

Պ.Նուբարի՝ Պատվիրակության անդամների ընտրության հիմնական չափանիշներն էին, բացի թուրքահայ լինելուց, նաև՝ ազգասիրությունը, քաջատեղյակությունը թուրքահայոց խնդրին, ինչպես նաև եվրոպական ղեկավար շրջանակներում ունեցած ծանոթությունները՝ ու կապերը: Հաշվի առնելով, որ խաղաղության կոնֆերանսը գումարվելու էր Լոնդոնում՝ Պ.Նուբարը կարևորում էր, որպեսզի այդ կապերն ու ծանոթությունները հատկապես լինեին անգլիական ղեկավար շրջանակներում: Այսպես, Հ.Մոստիչյանն ու Գ.Ուրուջյանն անգլիաբնակ էին, ապրում էին համապատասխանաբար Լոնդոնում ու Մանչեստրում և ունեին բազմաթիվ ծանոթ պետական գործիչներ և պառլամենտի անդամներ, իսկ Յաղուբ Արթին փաշաին գիտեին Անգլիայի քաղաքական և հատկապես գիտական և մտավորական շրջանակներում:

Իր կողմից ընտրված պատվիրակության անդամների անվանացուցակը Պ.Նուբարը 1913 թ. հունվարի 1-ին հեռագրում է կաթողիկոսին՝ հաստատման համար: Կաթողիկոսը հունվարի 2-ի պատասխան հեռագրում հաստատում է ընտրությունը, իսկ հունվարի 4-ին Փարիզ է ուղարկում Պ.Նուբարի պատվիրակության անդամների՝ Յաղուբ Արթին փաշայի, Գ.Ուրուջյանի, Հ.Մոստիչյանի և Մ.Չերազի պատգամավորներ նշանակվելու մասին կոնդակները:

1913 թ. հունվարի 13-ին Պ.Նուբարի հրավերով Ազգային Պատվիրակության ընդհանուր քարտուղարի պաշտոնը ստանձնում է ՀԲԸ Միության Կենտրոնական Վարչական ժողովի ատենադպիր Վահան Մալեզյանը:

Ազգային Պատվիրակության՝ եվրոպական տարբեր երկրների հայկական գաղութների և հայասիրական կոմիտեների հետ կապեր հաստատելու և նրանց գործունեության ուղղության միասնությունն ապահովելու համար 1913 թ. հունվարի 14-ին Պ.Նուբարի գլխավորությամբ կազմվում է հատուկ Բյուրո, որի անդամներ են դառնում Վ.Մալեզյանը, Հ.Առաքելյանը, Ա.Չոպանյանը, Պ. Էսմերյանը, Հ.Թենկրյանը, Մ.Սվաճյանը[2]:

1913 թ. հունվարի 27-ին Պ.Նուբարի ստորագրությամբ հրապարակվում է Ազգային Պատվիրակության շրջաբերականը, որտեղ պարզաբանվում էր վերջինիս պաշտոնի էությունը, այն է՝ «եվրոպական պետություններից պահանջել այն բարենորոգումների իրագործումը, որոնք Բ.Դուռը հանձն առած էր գործադրել Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածով»[3]:

---

[1] *Վ.Մալեզեան, նշվ. աշխ., էջ 313:*
[2] *ՀՀ ԳԱԹ, Վ.Մալեզյանի ֆ., գ.714:*
[3] *ՀՀ ԳԱԹ, Վ.Մալեզյանի ֆ., գ.738:*

Կազմակերպչական բնույթի աշխատանքներն ավարտելուց հետո՝ Ազգային Պատվիրակությունը՝ առանց ավելորդ ժամանակ կորցնելու, անցնում է իր ստանձնած առաքելության կատարմանը:

Սակայն Պ.Նուբարի գլխավորած պատվիրակությունը չմասնակցեց Լոնդոնի կոնֆերանսին, քանի որ այն հրավիրված էր կարգավորելու միայն բալկանյան խնդիրները: Ուստի ստեղծված պայմաններում Ազգային Պատվիրակության գործունեությունը հիմնականում ուղղվեց եվրոպական հասարակական կարծիքի և ղեկավար շրջանակների վերաբերմունքը թուրքահայոց խնդրին ի նպաստ դարձնելուն:

ՄԱՐԻԱՄ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՋՈՀՐԱՊԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐԸ (1912-1914 թթ.)

Հայկական բարենորոգումների խնդիրը, որ ամրագրվել էր 1878թ. Բեռլինի դաշնագրի 61-րդ հոդվածով և ենթադրում էր Օսմանյան կայսրության պարտավորվածությունը՝ հայաբնակ նահանգներում բարենորոգումներ իրականացնել, հայերի անվտանգությունն ապահովել և իր ձեռնարկած միջոցառումների մասին պարբերաբար տեղեկացնել կոնգրեսի մասնակից տերություններին, այդպես էլ մնաց թղթի վրա: Սակայն հայ հասարակական միտքը չէր դադարում հավատալ բարենորոգումների իրագործման հնարավորությանը: Իսկ եղավ նաև մի շրջան՝ 20-րդ դարասկզբի 10-ական թվականները, երբ բարենորոգումների գործադրման պահանջը հայ ազգի համար օրհասական պահի հրամայական էր:

Համիդյան բռնատիրությանը փոխարինած երիտթուրքերի՝ սահմանադրական հռչակված վարչակարգի պայմաններում հայերը շարունակվում էին ենթարկվել տեղահանությունների, կոտորածների ու թալանի: Երիտթուրքական իշխանությունների բարեգթությանն ու խոհեմությանն ապավինելն այլևս անիմաստ էր, և ազգային ու քաղաքական գործիչները հայկական հարցի լուծումը կապում էին երրորդ ուժի միջամտության ու աջակցության հետ:

Այդ գործիչների թվում էր նաև Գրիգոր Զոհրապը, որը Արշակ Չոպանյանի վկայությամբ՝ «ինքնաբեր ու կարևոր աշխատակցություն մը բերավ այդ գործին»[2]:

Այս անգամ հայերի քաղաքական հայացքն ուղղված էր դեպի Ռուսաստան:

Զոհրապը հայ-ռուսական բարեկամական հարաբերությունների կողմնակիցն էր ու պաշտպանը: Նրա խորին համոզմամբ՝ հայկական քաղաքականության անկյունաքարը «ռուսական պաշտպանությունը» պետք է լիներ: Այսպես է հիմնավորում իր տեսակետը. «Մեր գլխավոր հենարանը հայկական հարցում Ռուսաստանն է՝ հարևանության իրավունքով և շահագրգռվածության աստիճանով... Հարավային բաց ծով դուրս գալու առաջխաղացման ճանապարհին

---

2 «Անահիտ», Փարիզ, 1930, թ.3, էջ 8: